

та необхідність використання спеціалізованих комп'ютерних програм. У перспективі удосконалення методу можливе в напрямку підвищення точності результатів за рахунок уникнення припущень про нормальний закон розподілу факторів ризику.

Література

1. Банковские риски: учебное пособие / кол. авторов под ред. О.И. Лавришина и Н.И. Валенцевой. — М.: КНОРУС, 2007. — 232 с.
2. В.А. Черкасова, М.М. Фрадкина. Внедрение сценарного подхода в разработку стратегии компании // Электронный журнал «Корпоративные финансы». — №2. — 2010. — С. 68—75.
3. Financial Modeling Guide // Електронна енциклопедія. — www.financialmodelingguide.com

Стаття надійшла до редакції: 31.05.2011.

УДК 336.025

А.Є. Буряченко, канд. екон. наук,
доцент, докторант,
А.А. Славкова, ст. викладач кафедри фінансів,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОПОМОГОЮ АКТИВІЗАЦІЇ НЕПРЯМИХ МЕТОДІВ ВИЗНАЧЕННЯ ПОДАТКОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

АННОТАЦИЯ. В статье рассматривается эффективность контрольной работы Государственной налоговой службы Украины. В этом контексте проанализированы динамика дополнительно начисленных налоговых обязательств, в т. ч. по актам документальных проверок, в отношении налогоплательщиков, структура таких начислений, выявлены перекосы при начислении административных штрафов. Рассмотрены случаи, когда допускается применение непрямых методов определения сумм налоговых обязательств. Сгруппированы и систематизированы методы непрямого определения налоговых обязательств и дана их характеристика. Внесены предложения по повышению эффективности налогового контроля путем активизации непрямых методов определения налоговых обязательств.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: налоговый контроль, дополнительно начисленные налоговые обязательства, непрямые методы определения налоговых обязательств, уклонение от уплаты налогов, финансовые санкции, административные штрафы.

ABSTRACT. *There is the consideration of State Tax Administration control activity effectiveness in the article. Consequent analyses of additionally allocated tax liabilities growth is carried out, in particular according to the acts of document audit per each taxpayer, the structure of this allocation is analyzed, the disproportion in administrative fines allocation is found out. The cases that allow the indirect methods of tax liabilities evaluation are considered. The indirect methods of tax liabilities evaluation are defined, structured and systematized. The proposals of tax control effectiveness increase through activation of indirect methods of tax liabilities evaluation are provided.*

KEY WORDS: tax control, additionally allocated tax liabilities, indirect methods of tax liabilities evaluation, evasion of the taxes, financial penalties and administrative fines.

АНОТАЦІЯ. *У статті розглядається ефективність контрольно-перевірної роботи Державної податкової служби України. У цьому контексті проаналізовано динаміку додатково нарахованих податкових зобов'язань, у т. ч. за актами документальних перевірок, стосовно до платників податків, структуру таких нараховань, виявлено викривлення в нарахуванні адміністративних штрафів. Розглянуто випадки, коли дозволяється застосовувати непрямі методи для визначення суми податкового зобов'язання. Згруповано та систематизовано методи непрямого визначення податкових зобов'язань та наведено їхню характеристику. Подано пропозиції щодо підвищення ефективності податкового контролю за допомогою активізації непрямих методів визначення податкових зобов'язань.*

КЛЮЧОВІ СЛОВА: податковий контроль, додатково нараховані податкові зобов'язання, непрямі методи визначення податкових зобов'язань, ухилення від сплати податків, фінансові санкції, адміністративні штрафи.

Французький просвітник і філософ Ш. Монтеск'є (1689—1755) колись вельми слушно зауважив, що ніщо не потребує стільки мудрості й розуму, як визначення тієї частини грошей, яку в підданих забирають, і тієї, яку їм залишають. Ця сентенція й сьогодні не втратила актуальності.

На даний час у країні склалася ситуація, коли під час обчислення та сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) інтереси фізичних і юридичних осіб не збігаються з інтересами держави. Основною причиною цього є низька податкова культура громадян та суб'єктів підприємницької діяльності, а звідси — значна тінізація економіки. Тому запобігання ухилянню від оподаткування або мінімізації сплати податків є одним із ключових напрямів діяльності податкової служби, що здійснюється за допомогою масово-роз'яснювальної роботи та податкового контролю. Податкові контрольні дії охоплюють усю систему оподаткування (окремі податки, групи платників тощо). Значимість податкового контролю зростає, що обумовлено суттєвою залежністю бюджетів усіх рівнів від податкової складової.

Одним з магістральних напрямів Стратегічного плану розвитку державної податкової служби України є забезпечення умов для добровільного виконання платниками податків вимог податкового законодавства та забезпечення повного, своєчасного надходження законодавчо встановлених в Україні податків та зборів (обов'язкових платежів). Для цього вкрай потрібно, зокрема, удосконалити контрольно-перевірну роботу на базі ризикоорієнтованої системи, налагодити обмін інформацією (оперативною та аналітичною) з правоохоронними та іншими органами, проводити на постійній основі моніторинг показників діяльності платників податків, диференційовано підходити до організації контролю за діяльністю платників податків [1]. Зазначене потребує поліпшення податкового контролю, що має на меті не тільки виявлення і припинення податкових правопорушень, а й здійснення заходів превентивного характеру.

Варто наголосити, що формування податкової політики на засадах економічної ефективності, стабільності і наближення її до світових цивілізованих норм неможливе без створення системи ефективного податкового контролю, який має забезпечувати прозоре адміністрування податкових відносин і є обов'язковою умовою функціонування фінансової системи та економіки в цілому. Отже, виникає потреба в удосконаленні методів податкового контролю, запровадженні сучасних механізмів виявлення порушень податкового законодавства, а також здійсненні заходів із запобігання їм.

Теоретичні та практичні аспекти податкового контролю та його ефективності глибоко досліджують вітчизняні вчені, зокрема О.Д. Данилов, А.Я. Кизима, А.І. Крисоватий, В.О. Онищенко, А.М. Соколовська, В.М. Федосов. Останнім часом ці питання системно вивчають І.М. Бондаренко, Ю.М. Васюк, І.М. Дондик, О.В. Жигаленко, В.М. Сердюк, О.В. Шкарупа, Б.П. Ярема та інші автори. Вони розглядають широкий спектр проблем у сфері податкового контролю, а саме: достатність закріплених у Конституції і законах України повноважень органів ДПС України, якими вони забезпечують здійснення фінансового контролю [2]; групування та характеристику видів і методів фінансового контролю органами ДПС України [2]; виокремлення етапів та визначення принципів податкового контролю [3]; дослідження практичних аспектів його організації [4]; визначення методів оцінки ефективності податкового контролю [5]; класифікацію податкового контролю за видами і формами [6] тощо. Вказані науковці ствер-

джують, що податковий контроль реалізується за допомогою певних заходів, тобто відповідних фактичних дій податкового органу, які здійснюються з метою реалізації податкової політики [7—15]. Проте, не заперечуючи вагомому внеску цих авторів у дослідження форм і методів податкового контролю, вважаємо, що на сьогодні недостатньо уваги приділяється теоретичному обґрунтуванню використання новітніх технологій визначення податкових зобов'язань юридичних і фізичних осіб. На наш погляд, зазначені питання потребують глибоких наукових досліджень.

Отже, метою статті є обґрунтування необхідності використання непрямих методів податкового контролю, дослідження їхнього економічного змісту та структуризація їх за напрямками, можливість запровадження цих методів у роботі органів ДПС України.

Перш за все згадаємо, як щороку пересічні громадяни України спостерігають за процесом подання податкових декларацій державними службовцями. Однак опублікована в ЗМІ інформація про доходи, одержані за рік можновладцями, викликає в людей гірку посмішку й непорозуміння. Тож спробуємо розібратися з такою реакцією з боку громадян.

Так, уже 17 років українські державні службовці в обов'язковому порядку подають декларацію про свій майновий стан і доходи. Однак сенс заповнення такого документу залишається незрозумілим, адже майже завжди приблизно 80 % заповнених декларацій виявлялися неправдивими, тобто чиновники подавали свідомо перекручену інформацію. І хоч цього року інформація про результати перевірок декларацій про доходи, фінансові зобов'язання й майновий стан державних службовців і атестованих працівників Державної податкової адміністрації й Державної митної служби України ще не опублікована, можемо майже напевно припустити, що ситуація на ліпше не зміниться.

Самі чиновники публічно стверджують, що більшість із того, що називається «невірогідною інформацією», — прості помилки. Однак у приватних бесідах державні службовці визнають, що часто заповнюють податкову декларацію, так би мовити, з повітря, бо все одно цей документ ні до чого не зобов'язує. Справді, відомості, які наводяться в податковій декларації, — інформація конфіденційна, і розголошувати її без згоди чиновника заборонено законом. До того ж такий документ не може бути використаний для визначення податкових зобов'язань, а просто зберігається у відділі кадрів за місцем роботи [16].

Яку ж відповідальність несуть державні службовці за такі дії? Теоретично відповідно до Закону України «Про державну службу» [17] за неподання декларації або за надання її з неправдивими відомостями чиновник може втратити крісло. Правда, таких прецедентів жодного разу не було. Максимум, що може загрожувати нині державному службовцеві за неправдиву інформацію, — адміністративна відповідальність у вигляді штрафу в розмірі від 15 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, і то тільки після перевірки податкової декларації правоохоронними органами, складання протоколу про правопорушення й ухвалення судом рішення про притягнення до адміністративної відповідальності.

Як бачимо, обсяг передбачених заходів аж ніяк не відповідає обсягу дійсних порушень, які допускаються державними службовцями, а законодавчо встановлений розмір адміністративної відповідальності настільки мізерний, що не може сприйматись як достатня міра покарання. Така сама ситуація, тобто ухиляння від сплати податків або подання недостовірної інформації щодо об'єкта оподаткування, здебільшого спостерігається і в оподаткуванні юридичних осіб (промислових підприємств, фінансових установ тощо).

Значимо, що проблему ухиляння від сплати податків досить ґрунтовно дослідила А.М. Соколовська. Вона наголошує, що брак рівноправності у сплаті податків порушує принцип горизонтальної рівності. Платники, що не зменшили своїх податкових зобов'язань, зазнають втрат, величина яких залежить від розміру зменшення податкових зобов'язань у тих, хто ухилявся, та від еластичності попиту і пропонування. При цьому цілком можлива ситуація, коли індивідуальні витрати після оподаткування в осіб, які не ухилялися від податків, перевищують граничні витрати, що призводить до необхідності припинення їхньої діяльності. Натомість неефективні виробники, що ухилялися від податків, стають конкурентоспроможними і продовжують діяльність [18, с. 147]. Така ситуація, безперечно, не відповідає вимогам ані соціальної справедливості, ані економічної ефективності, а отже, зумовлює «ланцюгову реакцію» — якщо не платити податки він, можу не платити і я. У фінансовій соціології це явище називають «податковою етикою» або «податковою мораллю», які безпосередньо залежать як від інституціональних рамкових умов, так і від особистісних характеристик платника податку.

Варто наголосити, що ймовірність виявлення фактів приховування доходів, а відтак покарання залежить від якості роботи подат-

ківців, їх професіоналізму, технічної озброєності, від невідкупності або, навпаки, корумпованості як державної податкової служби, так і державного апарату взагалі. Що більший ризик бути викритим, то менші стимули до приховування доходів. Ці стимули безпосередньо залежать також від розміру штрафних санкцій, що застосовуються до порушників податкового законодавства. На думку А.М. Соколовської, «...якщо отриманий внаслідок ухилення від податків дохід дорівнюватиме 1000 дол., ймовірність виявлення факту порушення податкового законодавства становитиме 50 %, а ставка штрафних санкцій — 100 % (отже, сума штрафних санкцій сягне рівня збереженого за рахунок податків доходу), платник знаходиться у стані рівноваги щодо вибору між приховуванням і декларуванням доходу. Натомість у разі зростання суми штрафних санкцій до 5000 дол. (ставка штрафних санкцій 500 %), навіть за умови зменшення ймовірності бути викритим до 20 %, більшість платників віддасть перевагу чесному декларуванню доходів» [18, с. 151]. Як бачимо, розмір штрафних санкцій, визначений в українському законодавстві і який може бути застосований до державних службовців, аж ніяк не відповідає зазначеній нормі.

Для боротьби з такими явищами в арсеналі Державної податкової адміністрації є багато дієвих інструментів, за допомогою яких здійснюється контроль за своєчасністю та повнотою сплати податкових платежів [19]. Тенденції роботи ДПА України щодо здійснення додаткового нарахування податкових зобов'язань можемо дослідити за допомогою статистичного матеріалу (табл. 1, рис. 1).

Таблиця 1

ЧАСТКА ДОНАРАХОВАНИХ ПОДАТКОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, %*

Показник	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Мобілізовано податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та державних цільових фондів — податкові надходження, тис. грн, усього	68560500	86715469	110054927	168181937	161599759
Додатково нараховано до бюджетів та державних цільових фондів, тис. грн, усього	7532990	7480575	5951201	8519874	14911252
Частка донарахованих податкових зобов'язань, %	10,99	8,63	5,41	5,07	9,23

* Розраховано за даними ДПА України.

Як видно з табл. 1, з 2005 до 2008 рр. частка донарахованих податкових зобов'язань постійно зменшувалась, що пов'язано зі стабілізацією політичної та економічної ситуації в Україні. За цей час обсяг мобілізованих податкових надходжень зріс у 2,45 разу, водночас зростання додатково нарахованих податкових зобов'язань становило лише 13 %. З кінця 2008-го і весь 2009 рік, коли світова фінансова криза досталась і до України, спостерігаємо зменшення податкових надходжень стосовно попереднього року на 4 %, у свою чергу, сума додатково нарахованих податків і зборів збільшилась на 75 %, що було обумовлено різким зменшенням доходів і, відповідно, бажанням платників податків зменшити свої податкові зобов'язання. Частку донарахованих податкових зобов'язань у процентному значенні відображено на рис. 1.

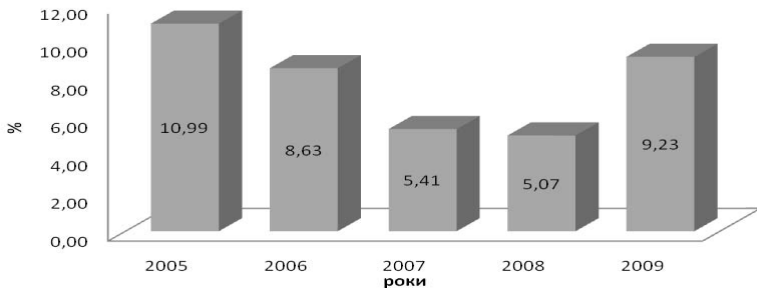

Рис. 1. Частка додатково нарахованих податкових зобов'язань за 2005—2009 рр., %

Розглядаючи додатково нараховані податкові зобов'язання за актами перевірок органами ДПА України (табл. 2, рис. 2) стосовно до платників податків (юридичні особи та громадяни), звернімо увагу на те, що основна частка додатково нарахованих коштів до бюджетів та державних цільових фондів належить юридичним особам (понад 92 %). І це не дивно, позаяк зазвичай податковий контроль провадиться на рівні юридичних осіб (підприємства, організації, установи) способом перевірки бухгалтерської звітності на відповідність правилам і чинним законодавчим нормам. У межах таких дій з'ясується правильність (вірогідність) нарахування і сплати податку на доходи фізичних осіб. Такий контроль стосується в основному найманих працівників і безпосередньо їхніх

доходів, одержаних на даних підприємствах (в організаціях). Оскільки в структурі податку на доходи фізичних осіб понад 90 % займає податок із доходів найманих працівників, то контрольні заходи податкової служби, спрямовані на перевірку бухгалтерської звітності юридичних осіб як податкових агентів, мають сенс.

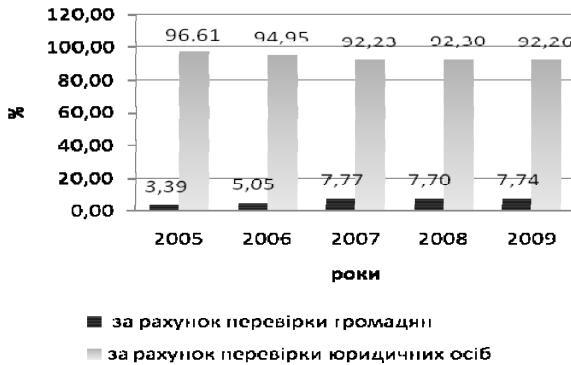

Рис. 2. Структура додатково нарахованих податкових зобов'язань за актами перевірок стосовно до платників податків за 2005—2009 рр., %

З рис. 2 видно, що тільки від 3,39 % у 2005 р. до 7,74 % у 2009 р. припадає на додаткові нарахування в результаті перевірки громадян. Збільшення таких донарахувань свідчить про дедалі більшу заінтересованість контрольних органів проблемою ухилянь від сплати податків фізичними особами.

При цьому досить цікавим є останній стовпчик таблиці «Адміністративні штрафи». Попри те, що частка донарахованих податкових зобов'язань громадян у зіставленні з юридичними особами невелика (менша від 10 %), адміністративні штрафи за результатами перевірок громадян майже всі роки були вищими (крім 2005 р.) (рис. 3). У загальній сумі адміністративних штрафів, застосованих за результатами перевірок юридичних осіб і громадян, останнім нараховано близько 60 %: 62,62 % у 2006 р., 62,67 % у 2007 р., 59,09 % у 2008 р. та 59,57 % у 2009 р. Адміністративні штрафи в загальній сумі додатково нарахованих податкових зобов'язань до бюджетів та державних цільових фондів складають невелику частку — 0,1 %, що вказує на нерегульованість питання щодо розміру адміністративного штрафу залежно від обсягу фінансового порушення.

Таблиця 2

**ДОДАТКОВО НАРАХОВАНО ПОДАТКОВИХ
ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА 2005—2009 РР., ТИС. ГРН***

	Додатково нараховано до бюджетів та державних цільових фондів, всього	у т.ч. за актами перевірок	з них			пеня за несплату	адміністративні штрафи
			основний платіж	фінансові санкції	пеня		
2005, всього	7532990	6719996	3719056	2897502	103438	812994	6917
у т.ч. юридичних осіб	7277274	6470575	3587244	2781963	101368	806699	3712
громадян	255716	249421	131812	115539	2070	6295	3205
2006, всього	7480575	6692352	3319260	3224593	148499	788223	7380
у т.ч. юридичних осіб	7102728	6325176	3133991	3044634	146551	777552	2766
громадян	377847	367176	185269	179959	1948	10671	4614
2007, всього	5951201	5479341	2669514	2696473	113354	471860	8943
у т.ч. юридичних осіб	5489080	5029818	2467755	2451366	110697	459262	3338
громадян	462121	449523	201759	245107	2657	12598	5605
2008, всього	8519874	8178121	4545532	3496291	136298	341753	11617
у т.ч. юридичних осіб	7863961	7535036	4235813	3166516	132707	328925	4752
громадян	655913	643085	309719	329775	3591	12828	6865
2009, всього	14911252	14590413	8518370	5854607	217436	320839	12892
у т.ч. юридичних осіб	13757674	13455741	8034459	5213266	208016	301933	5212
громадян	1153578	1134672	483911	641341	9420	18906	7680

* Розраховано за даними ДПА України.

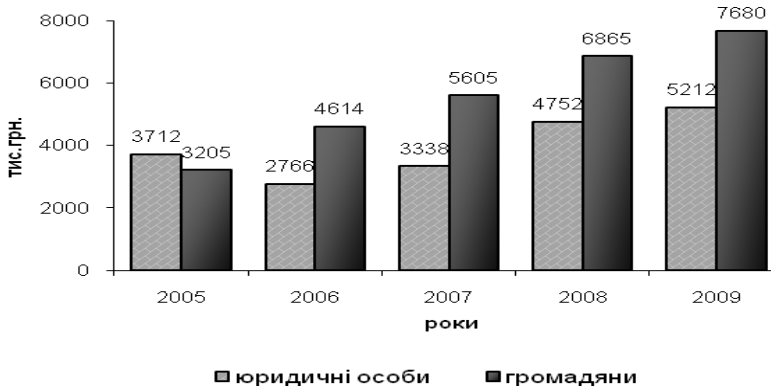

Рис. 3. Адміністративні штрафи, застосовані за результатами документальних перевірок юридичних осіб і громадян з 2005 до 2009 рр., тис. грн

Розглядаючи адміністративні штрафи, застосовані за результатами документальних перевірок у розрізі платників податків видно, що нараховані адміністративні штрафи юридичним особам становлять 0,4—0,6 % у загальній сумі додатково нарахованих податкових зобов'язань, а громадянам — 1,05—1,25 %. На нашу думку, у цьому разі має зберігатися певний паритет між загальною сумою додатково нарахованих податкових зобов'язань та сумою накладених адміністративних штрафів. Що стосується структури додатково нарахованих коштів до бюджетів та державних цільових фондів за актами перевірок юридичних осіб та громадян, то більша частка донарахованих податкових зобов'язань становить основний платіж: 55,34 % у 2005 р., 49,6 % у 2006 р., 48,72 % у 2007 р., 55,58 % у 2008 р. та найбільше значення за цей період у 2009 р. — 58,38 % (рис. 4). Фінансові санкції у загальній сумі становлять від 40 до 50 %, що свідчить про високий їх рівень стосовно основного платежу й про досить жорстку їхню систему.

Аналогічна ситуація простежується в структурі додатково нарахованих податкових зобов'язань до бюджетів та державних цільових фондів за актами перевірок і стосовно до платників податків — юридичних осіб і громадян. Утім, брак статистичної інформації щодо додатково нарахованих і фактично сплачених

коштів до бюджетів та державних цільових фондів не дає змоги повною мірою оцінити ефективність здійснення податкового контролю.

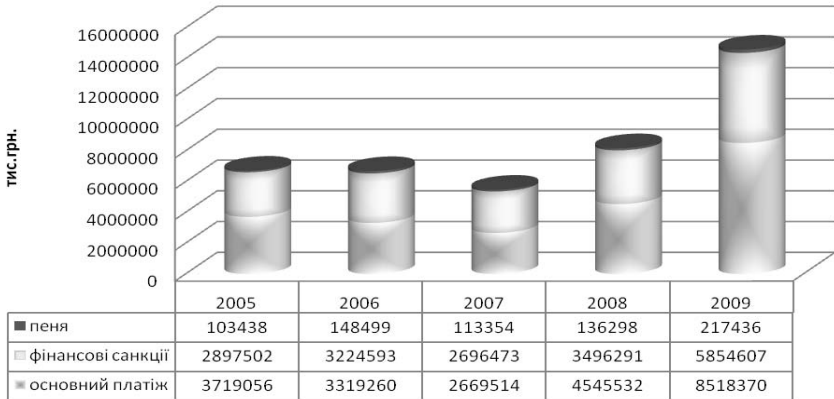

Рис. 4. Структура додатково нарахованих коштів до бюджетів та державних цільових фондів за актами перевірок за 2005—2009 рр., тис. грн

Аналізуючи контрольно-перевірну роботу Державної податкової служби України у питанні стягнення і сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), доходимо висновку, що основними видами виявлених порушень є, по-перше, арифметичні (орфографічні) помилки в розрахунках і, по-друге, навмисне злочинне приховування доходів. Щодо першого, то припускати таких помилок властиво людській природі, і мінімізувати їх можна тільки за допомогою: 1) надання податковими службовцями платникам податків своєчасних та якісних послуг; 2) забезпечення формами податкової звітності та інструкціями щодо їх заповнення; 3) надання оперативних консультативних послуг і роз'яснень податкового законодавства через створення інформаційно-довідкового центру [20].

Щодо ж другого, то з метою запобігання навмисному приховуванню доходів, на наш погляд, потрібно запровадити систему таких штрафів, які б у разі перевищували вартість прихованих доходів. На думку А. М. Соколовської, така вартість вміщує прямі витрати на ухиляння від податків і витрати на приховування такого ухиляння, і зі зростанням витрат на ухиляння від сплати податків усе це втрачає доцільність [18, с. 151].

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що робота податкових органів щодо донарахування податків і зборів здійснюється достатньо ефективно, і це підтверджують дослідження в розрізі окремих податків. Так, показник ефективності проведених контрольних заходів щодо перевірки податкових агентів (юридичних осіб) у процесі нарахування та сплати податку з доходів фізичних осіб підвищився з 1,68 тис. грн у 2005 р. до 6,92 тис. грн у 2009 р. [20]. Але резерви, безперечно, є, і один з них — застосування непрямих методів визначення податкового зобов'язання.

Зазначимо, що здебільшого контрольні органи обчислюють суму податкового зобов'язання суб'єкта підприємницької діяльності за правилами, установленими податковим законодавством. При цьому посадовці застосовують ті самі ставки, тобто виконують ті самі дії для визначення доходів і витрат, що й платник податку. Тож платники самостійно визначають свої зобов'язання і направляють платежі до бюджетів та державних цільових фондів. Кожний податковий орган має програму аудиторських перевірок для визначення правомірності сплати платниками податків за своїми зобов'язаннями [21]. Частіше за все перевірка обмежується бухгалтерськими книгами, звітами та інтерпретацією податкового законодавства. Однак якщо податківці не вважають звіти, бухгалтерські книги і облікові записи платника вірогідними документами для відображення господарської діяльності платника, то доцільно застосовувати непрямі методи для відстеження правильного розміру оподаткованого доходу і відповідних донарахувань.

Визначимо випадки, коли дозволяється застосовувати непрямі методи для визначення суми податкового зобов'язання:

— у тому разі, коли неможливо встановити фактичне місце розташування підприємства або його відокремлених підрозділів, місце перебування фізичних осіб, які не подають податкових декларацій протягом установленого терміну;

— якщо платник податків або його посадова особа, не подаючи податкової декларації протягом установленого терміну, ухиляється від надання відомостей, передбачених у законодавстві;

— коли суму податкових зобов'язань неможливо визначити, позаяк платник податків не веде податкового обліку або не має первинних документів, передбачених законодавством;

— якщо декларацію було подано, але під час документальної перевірки представник контрольного органу виявив, що платник

податків не підтверджує розрахунків, наведених у декларації, наявними документами обліку відповідно до порядку, передбаченого в законодавстві [22, ст. 1066].

Треба зауважити, що податкові органи можуть користуватися непрямими методами тільки для визначення того об'єкта оподаткування або його складових, документів щодо яких не виявлено, при цьому ці методи не поширюються на всі чинні в Україні податки і збори. Непрямими методами можуть бути визначені суми податкового зобов'язання за основними податковими платежами, включаючи ПДВ, податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, акцизний збір тощо.

Практика застосування непрямих методів досить ґрунтовно розглянута як у російській [23; 24], так і у вітчизняній [25—30] науковій літературі. Непрямі методи використовуються у США, Німеччині, Франції, Великобританії, Данії, Австралії і багатьох інших країнах — членах Організації економічного співробітництва і розвитку. Ясна річ, що податкові законодавства згаданих країн істотно різняться, однак непрямі методи широко використовуються, навіть якщо вони спеціально не окреслені в законодавстві [31, с. 237].

Податкові органи більшості розвинених країн світу під час проведення перевірок широко використовують різноманітні форми непрямих методів для визначення доходу платника, що підлягає оподаткуванню, в разі коли недостатньо перевірки бухгалтерських книг і журналів платника податку. Слід зазначити, що не завжди в податковому законодавстві є спеціальні положення про застосування згаданих методів, однак вони використовуються згідно з повноваженнями, наданими податковим органам для встановлення правильної суми оподаткованого доходу платника податку.

Україна стала однією з перших країн з перехідною економікою, яка запровадила застосування непрямих методів визначення податкових зобов'язань. Тож коротко розглянемо методи, наведені в Методичних рекомендаціях [22, ст. 1066], і деякі інші методи непрямих визначення податкової бази, які були нами систематизовані і подані у вигляді рис. 5. І, хоч ці методи спрямовані переважно на боротьбу з заниженням податкових зобов'язань юридичними особами, зокрема великими й середніми підприємствами, що діють в умовах загального порядку оподаткування, проте вважаємо за необхідне (ми звертали на це увагу рани-

ше) запровадження державного податкового аудиту у сфері особистого прибуткового оподаткування, що дасть змогу зняти певне соціальне напруження і забезпечити прозорість в оподаткуванні [32].

Так, метод економічного аналізу базується на взаємозв'язку й взаємозалежності різних економічних показників, що характеризують господарську діяльність платника податків, і застосовується для оцінки обсягів виробництва й реалізації товарів, робіт та послуг, приросту матеріальних і нематеріальних активів платника податків. Головною ознакою цього методу є встановлення фактичного обсягу виготовлення продукції і здійснених при цьому видатків.

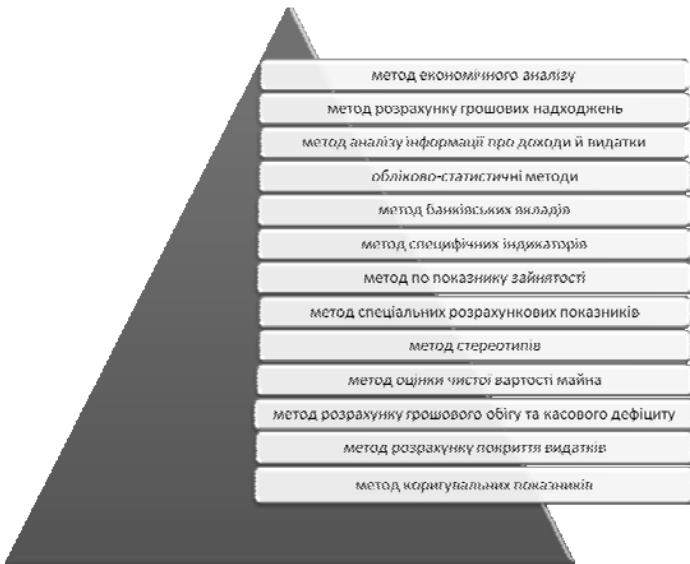

Рис. 5. Методи непрямого визначення податкової бази

Сутність методу розрахунку грошових надходжень полягає у визначенні показника доходів, одержаних платником податків від здійснення господарської діяльності. Для розрахунку цього показника використовується інформація про надходження коштів на банківські рахунки платника податків та інша інформація, що підтверджує одержання коштів платником податків.

Метод аналізу інформації про доходи й видатки платників податків базується на зіставленні видатків платника податків з його дохо-

дами, а також на інформації про доходи інших осіб, що здійснюють діяльність у таких самих або подібних із платником податків умовах.

Обліково-статистичні методи ґрунтуються на вивченні масових статистичних закономірностей. Їх, у свою чергу, можна поділити на методи банківських вкладів, специфічних індикаторів та показників зайнятості.

Метод банківських вкладів ґрунтується на принципі, що всі надходження на рахунки платника податків у вітчизняних та іноземних банках є доходом. Залежно від способів і характеру ведення фінансових і комерційних операцій платником податків оцінка доходу в результаті застосування цього методу може виявитись істотно завищеною або заниженою.

Метод специфічних індикаторів пов'язаний з використанням якого-небудь одного показника, що відбиває рівень економічної діяльності. Цей метод припускає використання спеціальних обстежень, опитувань, перевірок і їх аналізу для виявлення розбіжностей між доходами й видатками окремих груп платників податків, а також для характеристики окремих аспектів тіньової діяльності або для її оцінки за певною групою економічних одиниць.

Метод за показником зайнятості базується на обстеженні затрат робочої сили. Первинні дані одержують у результаті спеціально організованого обстеження домашніх господарств на підставі випадкової вибірки. Питання, що ставляться під час обстеження, стосуються кількості годин, відпрацьованих опитуваними в тій чи іншій галузі. Відтак інформацію перераховують у середні людино-дні за галузями і зіставляють з даними підприємства, що перевіряється. Даний метод досить широко застосовується для боротьби з нелегальною трудовою міграцією.

Метод спеціальних розрахункових показників призначений для виявлення розриву між фактичним і еталонним значеннями відповідного показника, що може бути пов'язано з приховуванням платником податків доходів.

Метод стереотипів застосовується для пошуку незвичайних залежностей між економічними показниками, які відбивають внутрішню структуру й зовнішні зв'язки приховування доходу.

Метод оцінки чистої вартості майна ґрунтується на припущенні, що поліпшення фінансового становища платника податків за певний період часу може відбутися тільки завдяки доходам, що підлягають оподаткуванню, неоподатковуваним доходам і разовим грошовим надходженням. Якщо в процесі підрахунку

встановлюється, що приріст майна й особисте споживання перевищують доходи, з яких сплачені податки, то звідси випливає, що частина одержаного доходу має незаконний характер. Якщо неможливо документально точно визначити споживчі видатки, використовують інформацію про прожитковий мінімум і середні видатки на ведення домашнього господарства.

Підґрунтям обчислення методу розрахунку грошового обігу та касового дефіциту є те, що власник підприємства не може видати грошей більше, ніж є в касі. Якщо видатки за певний період часу перевищують суму початкової касової готівки й грошових надходжень за той самий період часу, то це свідчить про касовий дефіцит і може служити підставою для більш ретельної перевірки підприємства.

Сутність методу розрахунку покриття видатків полягає в зіставленні фактично зроблених наявних платежів з тими сумами коштів, які були в особи, що перевіряється. Цей метод являє собою спрощену модифікацію методу розрахунку грошового обігу. В обчисленні покриття видатків ураховуються також ті кошти, які платник податків має додатково. Метод можна використовувати в тому разі, коли немає достатньої інформації про майнове становище платника податків.

Метод коригувальних показників призначений для зіставлення економічних показників із факторами зовнішнього середовища, в якому функціонує підприємство. Даний метод може бути застосований для порівняння цін, тарифів, за якими реалізуються товари, із середньоринковими цінами.

Отже, незважаючи на те що Податковий кодекс України [33] не передбачає застосування непрямих методів визначення податкових зобов'язань, вважаємо за потрібне звернути увагу фахівців на можливість використання їх у роботі податкової інспекції. До речі нагадаємо, що в Податковому кодексі Російської Федерації [34] у підп. 7 п. 1 ст. 31 зазначається, що податкові органи мають право визначати суми податків, що підлягають внесенню платниками податків до бюджету, розрахунковим способом на підставі наявної в них інформації про платника податків, а також дані про інших аналогічних платників податків. Інакше кажучи, хоч російські податкові органи й мають право використовувати непрямі методи визначення оподатковування, порядок застосування їх досить обмежений, і тому дискусія в науковій економічній літературі щодо цього не вщухає [23; 24].

В одному із проєктів Податкового кодексу, розробленому народними депутатами України М.Д. Катеринчуком і К.М. Ляпінюю,

ця норма була передбачена в ст. 64 [35]. За цим проектом, котрий, як відомо, був відхилений Верховною Радою, передбачалось використання чотирьох методів визначення податкових зобов'язань за непрямими методами: економічного аналізу, спостереження, аналогії та контролю за витратами та доходами платників податків — фізичних осіб (вони багато в чому повторювали положення Методичних рекомендацій [22]). У даній статті ми пропонуємо розширити кількість таких методів до тринадцяти, що, на наше переконання, дасть можливість контрольним органам розпоряджатися більш дієвими та ефективними інструментами здійснення податкового контролю, завдяки яким не тільки поліпшиться механізм виявлення порушень податкового законодавства, а й можна буде вживати заходів превентивного характеру.

Як уже зазначалося, ці методи призначені передусім для виявлення мінімізації податкових зобов'язань, що не відповідає загальному порядку оподаткування. Тому наявність в арсеналі податкових органів непрямих методів і реальна можливість їх застосування, на нашу думку, є потужним стримувальним фактором проти ухиляння від оподаткування. При цьому зрозуміло, що за різними непрямими методами можна одержати істотно різні оцінки податкового зобов'язання, тому пропонуємо оцінювати податкову базу й сплачені податки кількома методами.

Водночас є й інший аспект досліджуваної проблеми: непрямі методи виявлення податкових зобов'язань у разі їх вибіркового застосування можуть стати вагомою зброєю в боротьбі влади з неугодними для неї членами суспільства. Тому потрібно протидіяти можливим зловживанням у цьому питанні, зокрема, наділити платників податків адекватними засобами захисту. Скажімо, якщо платник податків не погоджується з розрахунками, здійсненими податковими органами за непрямими методами, то податківці повинні довести в суді обґрунтованість своїх суджень. Крім того, вважаємо, що платник податків повинен мати право подати для судового розгляду власні оцінки, зроблені із застосуванням одного з варіантів затверджених непрямих методів. Отже, резюмуючи викладене, доходимо висновку, що ключовими напрямками дальших досліджень мають стати: модифікація запропонованих методів визначення податкових зобов'язань як для юридичних, так і для фізичних осіб; методологія їх застосування; забезпечення дієвого захисту платників податків від неправомірного застосування непрямих методів з боку контрольних органів тощо.

Література

1. Про затвердження Стратегічного плану розвитку державної податкової служби України на період до 2013 р. : Наказ ДПА України від 07.04.2003 № 160. — <http://uazakon.com>
2. *Дондик І. М.* Актуальні питання фінансового контролю органів податкової служби / І. М. Дондик // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. Вип. 10 (113) ; наук. ред. І. Г. Манцуров. — К., 2010. — 209 с. — С. 50—53; *Дондик І. М.* Види і методи фінансового контролю органів державної податкової служби України / І. М. Дондик // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. Вип. 3 (106) ; наук. ред. І. Г. Манцуров. — К., 2010. — 210 с. — С. 65—69.
3. *Жигаленко О. В.* Етапи податкового контролю / О. В. Жигаленко // Економіка. Фінанси. Право. — 2007. — № 1. — С. 23—28; *Жигаленко О. В.* Принципи податкового контролю / О. В. Жигаленко // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 2. — С. 119—127.
4. *Васюк Ю. М.* Про деякі практичні аспекти організації державного податкового контролю в Україні / Ю. М. Васюк // Економіка та держава: Міжнар. наук.-практ. журн. — 2010. — № 1. — С. 88—89.
5. *Іванова Е. В.* Об оценке эффективности налогового контроля / Е. В. Иванова // Финансы. — 2008. — № 1. — С. 76—77.
6. *Чередніченко А. П.* Класифікація податкового контролю за видами і формами / А. П. Чередніченко // Економіка та держава. — 2005. — № 12. — С. 28—30.
7. *Пантюшов О.* Мероприяття податкового контролю / О. Пантюшов // Право и экономика. — 2009. — № 1. — С. 99—105.
8. *Шкарупа О. В.* Аналіз проблем та напрямків удосконалення системи оподаткування в Україні / О. В. Шкарупа, А. В. Романченко // Механізм регулювання економіки. — 2010. — № 1. — С. 185—191.
9. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики / пер. з англ. О. В. Селезньов, О. Л. Ольховікова, О. В. Гик та ін. — К. : СТАТУС, 2004. — 1028 с.
10. *Сердюк В. М.* Податковий облік : навч. посіб. / В. М. Сердюк. — К. : Центр навч. літ., 2005. — 312 с.
11. *Ярема Б. П.* Податковий менеджмент : навч. посіб. / Б.П. Ярема, В.П. Маринець. — Л. : Магнолія Плюс, 2006. — 224 с.
12. *Чернявський О. П.* Організація і методика податкових перевірок : навч. посіб. / О. П. Чернявський, В. П. Хомутенко, В. В. Немченко. — К. : Центр навч. літ., 2004. — 288 с.
13. *Крисоватий А. І.* Податковий менеджмент : навч. посіб. / А. І. Крисоватий, А. Я. Кізіма. — Тернопіль : Карт-бланш, 2004. — 304 с.
14. *Бондаренко І. М.* Проблеми кодифікації податкового законодавства / І. М. Бондаренко // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — 2008. — № 817. — С. 127—131.

15. Державний фінансовий контроль: ревізія та аудит / П. К. Германчук, І. Б. Стефанюк, Н. І. Рубан та ін. — К. : АВТ, 2004. — 424 с.
16. *Пода В.* Почти всем чиновникам есть что скрывать / В. Пода // *Комментарии.* — 2009. — № 27.
17. Закон України «Про державну службу» // *Відомості Верховної Ради України.* — 1993. — № 52. — Ст. 490.
18. *Соколовська А. М.* Основи теорії податків : навч. посіб. / А. М. Соколовська. — К., 2010. — 326 с.
19. Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» // *Відомості Верховної Ради України.* — 2001. — № 10. — Ст. 44.
20. *Славкова А. А.* Податок на доходи найманих працівників: ефективність контрольно-перевірочної роботи / А. А. Славкова // *Західно-укр. наук. вісник.* — 2011. — Вип. 2/11. — <http://nauktov.blogspot.com>
21. *Податковий аудит : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Онищенко, А. О. Чугаєва.* — Ірпінь : Акад. ДПС України, 2003. — 398 с.
22. *Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2002 № 697 «Про затвердження Методики визначення сум податкових зобов'язань за непрямыми методами» // Офіційний вісник України.* — 2002. — № 22.
23. *Вахитов Р.* Косвенные методы определения налогового обязательства / Р. Вахитов, А. Репа // *Дебет-кредит.* — 2002. — № 6.
24. *Македонский С.Н.* Механизмы налогообложения, основанные на упрощенной отчетности и косвенном определении налоговых обязательств / С. Н. Македонский // *Рос.-Европ. центр экон. политики.* — М., 2005. — 50 с.
25. *Король В. Д.* Застосування непрямих методів перевірок у роботі податкової служби / В. Д. Король, В. П. Синчак, Ю. Ю. Ярмоленко // *Вісник Хмельницьк. ін-ту регіональн. управл. та права.* — 2002. — № 4. — С. 167—175.
26. *Лубенченко О. Е.* Податковий менеджмент: уточнення платежів з податку на додану вартість / О. Е. Лубенченко // *Фінансове право.* — 2010. — № 1 (11). — С. 16—19.
27. *Соколовська-Гонтаренко І. Є.* Сутність податкового рахівництва і його роль у забезпеченні ефективності оподаткування / І. Є. Соколовська-Гонтаренко // *Наук. вісник Нац. ун-ту ДПС України (економіка, право).* — 2010. — № 2(49). — С. 101—107.
28. *Лубенченко О. Е.* Удосконалення процесу управління аудиторською фірмою при виконанні завдання з погоджених процедур — перевірки розрахунків з бюджетом / О. Е. Лубенченко // *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. пр.* — Суми : УАБС НБУ, 2006. — Т. 15. — С. 327—332.
29. *Філатов Ю.* Практика розгляду апеляційними господарськими судами справ, предметом яких було застосування непрямих методів ви-

значення податкових зобов'язань суб'єктів підприємницької діяльності / Ю. Філатов // Юридичний радник. — 2005. — № 2(4).

30. *Ткаченко Н. М.* Податкові системи країн світу та України. Облік і звітність : навч.-метод. посіб. / Н. М. Ткаченко, Т. М. Горова, Н. О. Льєнко ; за заг. ред. Н. М. Ткаченко. — К. : Алерта, 2004. — 554 с.

31. *Дорнберг Р.* Міжнародне оподаткування / Р. Дорнберг : пер. з англ. — К. : Абрис, 1997. — 304 с.

32. *Славкова А.А.* Аудит личного подоходного налога как превентивная мера справедливого налогообложения физических лиц / А.А. Славкова // Экономика, Социология и Право. — 2011. — № 3. — С. 64—66.

33. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. — <http://zakon.rada.gov.ua>

34. Налоговый кодекс Российской Федерации. — <http://www.nalkodeks.ru>

35. Проект Податкового кодексу України [М. Д. Катеринчук, К. М. Ляпіна]. — http://podatky.in.ua/main_site.swf

Стаття надійшла до редакції 15.05. 2011 р.

УДК 336.71

С.П. Вольська, старший викладач
кафедри менеджменту банківської діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ЯКІСТЬ АКТИВІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКУ

АННОТАЦІЯ. В статті проаналізовані якісні та кількісні характеристики активів по банківській системі. Виявлені зовнішні фактори, що впливають на кредитну діяльність банківських установ. Досліджені заходи по реструктуризації проблемної банківської заборгованості на макро- і мікроекономічному рівнях.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: якість активів, фінансова стійкість банку, Національний банк України, кредитний портфель, портфель цінних бумаг.

ABSTRACT. The article analyzes the qualitative and quantitative characteristics of asset quality in the banking system. There are external factors that influenced the lending activities of banking institutions. Study measures to restructure the bank debt problem at the macro and micro levels.

KEY WORDS: asset quality, financial stability of the bank, National Bank of Ukraine, the loan portfolio, securities portfolio.

АННОТАЦІЯ. В статті проаналізовано якісні та кількісні характеристики якості активів по банківській системі. Виявлено зовнішні фактори, що